

MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN

Szerkesztette

Zagyi Nándor – Pap Norbert

Balkán Füzetek

Különszám III.

Pécs, 2022

Kiadja: a PTE TTK FFI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Szerkesztőbizottság: Prof. Dr. Dövényi Zoltán
Prof. Dr. Pap Norbert
Dr. Kitanics Máté
Dr. Végh Andor
Prof. Dr. Tóth József †

Vendégszerkesztők: Dr. Zagyi Nándor – Dr. Pap Norbert

Sorozatszerkesztő: Dr. Reményi Péter

Technikai szerkesztő: Nagy Tamás

Borítóterv: Szász István

Lektor: Bózsó Péter Tamás

© Szerzők

ISBN 978-963-626-076-7

ISSN 1588-6557

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva

Tartalom

Előszó	4
<i>Dövényi Zoltán: Adalékok a német politikai földrajz és geopolitika Balkán/Délkelet-Európa-felfogásához</i>	6
<i>Csüllög Gábor: Migrációs és politikai térátfedések a Kárpát-medencei és nyugat-balkáni történeti folyamatokban (11-19. század)</i>	11
<i>Kitanics Máté - Pap Norbert: Az irreguláris migráció feltartóztatására épített déli magyar határzár (2015–2021)</i>	19
<i>Teperics Károly - Farsang Andrea - Czimre Klára: A jugoszláv utódállamok felsőoktatási intézményeinek bekapcsolódása a nemzetközi tanulmányi célú migráció folyamatába</i>	35
<i>Végh Andor: Szellemi kulturális örökség a horvát-magyar határ mentén – lehetőség vagy akadály?</i>	54
<i>Bali Lóránt: Magyarok a Drávaszögben</i>	63
<i>Háry Szabolcs: Észak-Macedónia EU-csatlakozási perspektívája és a bolgár-macedón viszony összefüggései</i>	68
<i>Reményi Péter - Perjés Fanni: Vizekhez kapcsolódó határviták a Nyugat-Balkánon</i>	76
<i>Suba János: Balkáni hadszíntér az Osztrák-Magyar Monarchia katonaföldrajzi leírásaiban</i> ..	84
<i>Zagyi Nándor - Szilágyi István: Szeárd zsidóság a Balkánon</i>	95
<i>Ács Mariann: A muszlim oktatás és neveltetés a hódoltság kori Oszmán Birodalomban Pécshez kötődő példákkal</i>	115
<i>Wilhelm Zoltán - Zagyi Nándor: Kalkuttai Szent Teréz emlékezete Indiában és a Balkánon</i>	127

Előszó

A Balkán Füzetek immár harmadik alkalommal jelentkező különszáma az előzőekhez hasonlóan a *Magyarország és a Balkán* címet viseli, utalva arra, hogy a mostani kötetben is hazai szerzők balkáni vonatkozású kutatási eredményeit adjuk közre, tovább gyarapítva ezzel a Balkánnal kapcsolatos magyarországi tudományos ismeretek körét. Az itt közölt írások ezúttal sem alkotnak tematikus egységet, sokkal inkább a szerzők szerteágazó érdeklődési-kutatási területeinek megfelelően kaleidoszkópszerű képet adnak a Balkán geopolitikai, történeti földrajzi, kulturális irányú hazai vizsgálatairól.

Ami azonban a jelen számnak igazán különös jelentőséget kölcsönöz, az nem más, mint, hogy az egyes tanulmányok szerzői mindannyian kollégánk, M. Császár Zsuzsanna docens asszony közeli munkatársai, többen közülük egykori hallgatói, akik az ő négy évtizedes szakmai, illetve több mint húsz évre visszatekintő tudományos-kutatói munkássága előtt tisztelegve, a szerkesztők felkérésének eleget téve egy-egy írással járultak hozzá e kötet megszületéséhez. Széleskörű, az ország több felsőoktatási intézményével, kutatóhelyével, Magyarország balkáni diplomáciájának képviselőivel kialakított szakmai kapcsolatai tükröződnek a szerzőgárda összetételében is. Nemcsak szűkebb oktatói-kutatói közössége, a pécsi földrajzi műhely tagjainak, de budapesti, debreceni, szegedi, keszthelyi egyetemi kollégáinak, kutató- és szerzőtársainak tanulmányait is van szerencsénk közölni.

A Balkán Füzetek III. különszámának létrejöttében közreműködő szerzők között ezúttal olyanok is szerepelnek, akiknek a munkássága nem, vagy csak érintőlegesen kötődik a Balkánhoz, de M. Császár Zsuzsanna igen közeli pécsi geográfus, vagy oktatás-, illetve neveléstörténettel foglalkozó kollégáiként, a kötet apropójából fakadóan mindenképpen helyük van a szerzők között. Írásaik részben túlmutatnak ugyan a Balkánon, mint földrajzi térségen, tematikájukban azonban szorosan kapcsolódnak ahhoz.

A most napvilágot látó tizenkét tanulmány nem csupán témáját, de módszertanát, formai jegyeit tekintve is sokszínű képet mutat, a kötetnyitó, a Balkán térértelmezésének egyik aspektusát ismertető tudományos esszétől kezdve a forrásfeldolgozáson és elemzéseken át a kvantitatív vizsgálatokig széles spektrumot ölel fel.

Az egyes tematikus súlypontok közül egyértelműen kitűnik a migráció, amely bár térben és időben eltérő megközelítésben, részben a Kárpát-medencét és a Nyugat-Balkánt érintő történeti földrajzi folyamatok, részben a magyarországi déli határzár, részben pedig M. Császár Zsuzsanna saját kutatási területéhez, az oktatásföldrajzhoz és a Balkánhoz a legszorosabban kötődve a jugoszláv utódállamok felsőoktatási intézményei nemzetközi migrációs folyamatokba való bekapcsolódásának kontextusában, de három tanulmánynak is kulcsmotívuma.

A magyar-horvát kapcsolatrendszer, illetve határmentiség témája a szellemi kulturális örökség turisztikai potenciáljában rejlő lehetőségeket, illetve a drávaszögi magyarság helyzetét illetően szintén hangsúlyosan jelenik meg a kötetben.

A konfliktusos balkáni szomszédságpolitika egy-egy aktuális példáját, az Észak-Macedónia európai uniós integrációját hátráltató bolgár-macedón ellentét politikai hátterét, illetve a nyugat-balkáni tengeri és folyami határvitákat elemző szerzők a Balkán igen összetett és bonyolult geopolitikai viszonyairól adnak némi ízelítőt.

A soron következő lapszámunkból a Balkán-tematikához más irányú kutatási háttérrel kapcsolódó szerzőink jóvoltából a kulturális vonatkozások sem maradtak ki, hiszen részben a hispán világ, valamint India szakavatott kutatóiként olyan, a Balkán és az általuk jól ismert térségek közti összekötő szálak, a spanyol-portugál eredetű balkáni szefárd zsidóság, illetve az albán gyökerekkel rendelkező, de indiaként hírnevet és megbecsülést szerzett Teréz anya személye és munkássága, részben pedig neveléstörténeti-pedagógiai háttérű kutatóként a hódoltság kori muszlim oktatás- és nevelésügy Pécsre vonatkozó példáinak bemutatásával jelennek meg a kötetben.

Végül, de nem utolsósorban egy, témáját tekintve a többi írással aligha rokonítható katonaföldrajzi tanulmány is helyet kapott e számban, amely az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni hadszíntérre vonatkozó forrásait tekinti át.

A szerzők, illetve a kötet összeállításában közreműködők nevében a Balkán Füzetek III. különszámával köszöntjük M. Császár Zsuzsanna kolléganőnket, akinek további, sikeres oktató és kutató munkát kívánunk.

A szerkesztők

Pécs, 2022. december. 7.

A jugoszláv utódállamok felsőoktatási intézményeinek bekapcsolódása a nemzetközi tanulmányi célú migráció folyamatába

Teperics Károly¹ – Farsang Andrea² – Czimre Klára³

Bevezetés

A felsőoktatás nemzetközivé válása gyorsuló folyamat, a külföldön tanuló hallgatók száma és aránya egyre nő a világban. Becslések szerint (ICEF Monitor) 2025-re a 250 millióból 7 millió felettire emelkedik a számuk. Szerepük különösen a fejlett országokban jelentős, ahol a felsőoktatásban tanulók 2,5%-a külföldön végzi tanulmányait.

Egy-egy ország felsőoktatásában a nemzetköziesedés folyamatának jelentőségét, illetve állapotát a külföldi hallgatók arányával lehet érzékeltetni. Arányában az Európai Unió jelenlegi átlaga 7,5% körüli, a jövőben a 10%, majd a 20% feletti érték elérését tűzték ki célul (Berács, J. 2009, L. Rédei M. 2014). A Közösségen belül kiemelkedő szerepet szánnak a hallgatói migráció növelésének, ami külön hangsúlyt kapott a Bologna-folyamat célkitűzései között is. Ennek a gazdaság versenyképessége szemszögéből a tudástranszfer, másrészt az erőforrások optimális eloszlása miatt van nagy jelentősége. A jelenség jelentőségét mutatja, hogy a migráció tíz legfontosabb vállfaját elemző migrációkutató központ (Migration Policy Institute) a 9. helyre sorolta a tanulmányi célú vándorlásokat.

Jelen elemzésbe Jugoszlávia utódállamainak hasonló történelmi múlt, etnikai felosztottság mellett eltérő fejlődést mutató felsőoktatási rendszerei nemzetközi felsőoktatási migrációs folyamatokba történő bekapcsolódása került.

A Kelet-Közép-Európa rendszerváltásával párhuzamosan a térségben etnikai alapú önállósodási folyamatok zajlottak. A Jugoszlávia örökségén létrejött új államok a felsőoktatási intézményrendszereik megszilárdításával párhuzamosan megjelentek a nemzetközi felsőoktatási piacon is. A felsőoktatás expanziója a térségben az ezredforduló utáni évekre tolódott át (M. Császár Zs. 2006). Egyrészt nemzetközivé vált az eddigiekben országon belüli vonzáskörzetükből történő beiskolázásuk egy része is, másrészt megnyitották határaikat az oktatási piacot mind a kimenő, mind a bejövő hallgatók előtt.

Egymás közötti kapcsolataik, valamint a felsőoktatás nemzetközi „piaci viszonyaiba” történő bekapcsolódásuk vizsgálata érdekes geopolitikai és oktatásföldrajzi tanulságokkal

¹ Egyetemi docens, DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, teperics.karoly@science.unideb.hu

² Tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE TTIK Geoinformatikai, Természeti- és Környezetföldrajzi Tanszék, farsang@geo.u-szeged.hu

³ Egyetemi adjunktus, DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, czimre.klara@science.unideb.hu

szolgálhat. A nemzetköziesedés folyamatát intézményi rangsorokon történő megjelenéssel, helyezésekkel idősorosan, illetve a hallgatók áramlásának 2019-es adataival mutatjuk be.

Anyag és módszer

A tanulmányi célú nemzetközi migráció jelenségének vizsgálatához, a nemzetköziesedés folyamatába történő bekapcsolódás bemutatásához felhasznált statisztikai adatok az Eurostat és az UNESCO tematikus gyűjtéséből és a nemzetállami statisztikai adatszolgáltatásokból származnak. Közös jellemzőjük, hogy közöttük a „kreditmobilitásban”, illetve a „diplomamobilitásban” szereplők egyaránt megjelennek. Adataink 2019-re vonatkoznak, közülük hiányzik Montenegró adatai közül az országba érkező külföldi hallgatók száma.

A szakirodalom elemzéséhez rendszerezett szakirodalmi áttekintést (systematic review) végeztünk, amelynek eredményei alapján feltérképeztük a volt jugoszláv utódállamok felsőoktatására vonatkozó kutatások főbb témaköreit és területi lefedettségét. Mivel kizárólag az angol nyelven megjelent szakirodalmi adatbázisokat vettük figyelembe, így elsősorban a nemzetközi körökben is elérhető források kerültek be a vizsgálatba. Ehhez a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának online adatbázisát (Summon 2.0) használtuk kiegészítve a Könyvtár gyűjteményében nem található kiadványokkal, a kiválasztott keresőszavakat minden mezőre kiterjesztve és a keresést csak a peer-reviewed találatokra szűkítve. Találataink szűkítését a PRISMA Checklist segítségével végeztük el.

A felsőoktatási intézmények nemzetközi rangsorokban elfoglalt pozíciójának vizsgálatánál négy rangsorolást (Shanghai, QS, Times és Leiden) vettünk figyelembe annak érdekében, hogy egyrészt több szempont alapján is összehasonlíthassuk a térség egyetemeinek ismertségét, másrészt, hogy minél összetettebb képet kapjunk azok jellemzőiről. Az egyes országok oktatási rendszerének eltérő ütem(ezés)ű reformjából adódóan az adatsorok legtöbbször hiányosak, eltérőek mind a listákon való megjelenésük évét, mind pedig a jelenlétük folytonosságát tekintve.

Elemzés

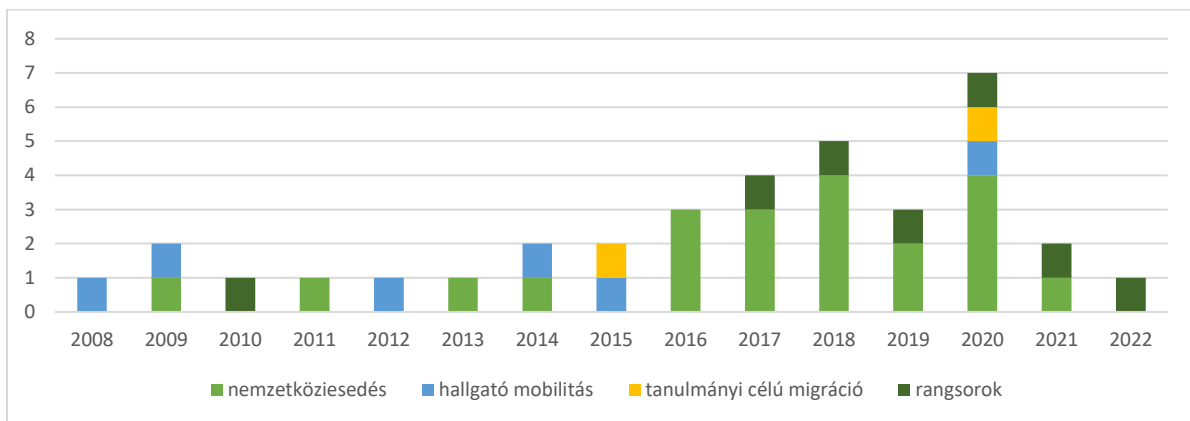
Szakirodalmi alapok

A vizsgálat két területre terjed ki. Egyrészt az utódállamok felsőoktatásának általános jellemzését, és ezek nemzetköziesedésbe történő bekapcsolódását tekintjük át, másrészt intézményi szinten a nemzetközi rangsorokban elfoglalt pozícióikat elemezzük a nemzetközi tanulmányi célú migráció szemszögéből.

A szisztematikus szakirodalmi vizsgálat során a *felsőoktatási intézmény, nemzetköziesedés, hallgatói mobilitás, rangsorok* (a keresés nyelvén: *higher education*)

institution, internationalisation, student mobility, study-driven migration, ranking) kifejezéseket kombináltuk a volt jugoszláv, Nyugat-Balkán, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia és Montenegró tulajdonnevekkel. Ezek alapján 34 találatra szűkítettük le a térségre vonatkozó tanulmányok számát, amelyek javarészt a felsőoktatási intézmények és nemzetköziesedés kifejezések eredményeképpen születtek. Ezeket időben és térben is összehasonlítva egyértelmű koncentrációkat tapasztaltunk (1. és 2. ábra).

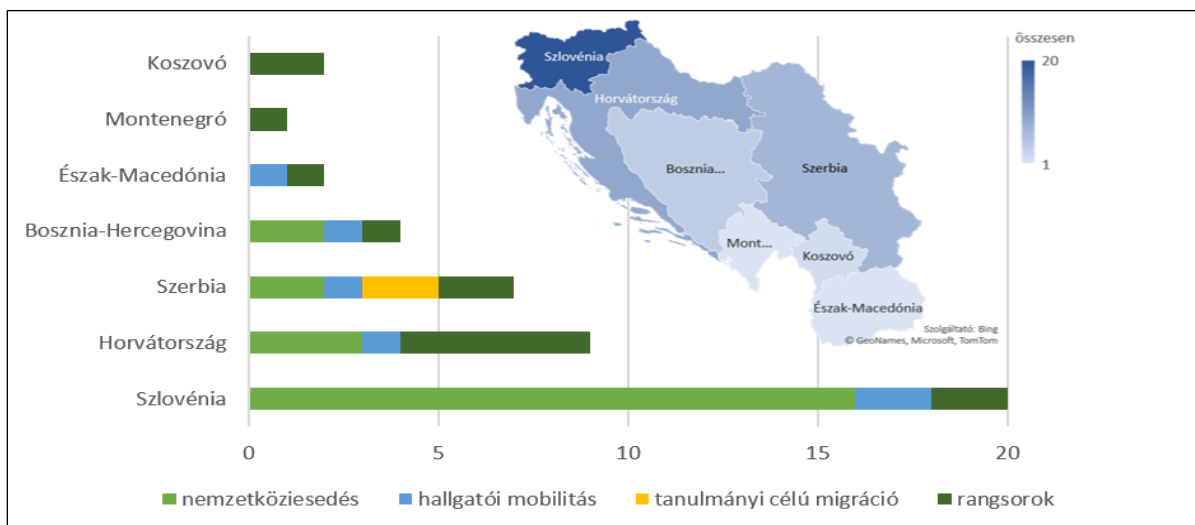
1. ábra: A jugoszláv utódállamok felsőoktatásának nemzetköziesedésével összefüggésbe hozható szakirodalmi tételek tematikus részletei

Forrás: University and National Library. University of Debrecen. Szerk. a szerzők.

A témát érintő publikációk száma egyértelműen nőtt 2016 után, ami elsősorban a felsőoktatás nemzetköziesedését vizsgáló kutatások szélesebb körű elterjedésének és a térség felsőoktatási intézményei rangsorokon való megjelenésének és az ehhez kapcsolódó fokozódó érdeklődésnek (is) köszönhető.

2. ábra: A szakirodalmi tételek egyes országokkal kapcsolatos témaköreinek megoszlása

Forrás: University and National Library. University of Debrecen. Szerk. a szerzők.

Kiemelkedő azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek Szlovénia szemszögéből végzett vizsgálatokat mutatnak be, és ezek 80%-a a felsőoktatási intézmények nemzetköziesedési folyamatokban való általános megjelenésére, illetve ennek szerepére vonatkozik (Flander, A.–Klemencic, M. 2014, Svetlik, I.–Braček Lalić, A. 2016, Lesjak, D.–Anussornnitisarn, P. 2017, Hauptman Komotar, M. 2018, Uslu, B. 2018, Hauptman Komotar, M. 2019, Toplak Perović, B.–Hauptman Komotar, M. 2020). A hallgatói mobilitás vizsgálatának területén az Erasmus-program szlovén felsőoktatásra gyakorolt hatásai (Breznik, K.–Đaković, G. 2016), a macedón hallgatók hely(zet)e az Európai Felsőoktatási Térségben (Dzamtoska-Zdravkovska, S. 2014), a regionális és határon átívelő felsőoktatási intézménykapcsolatok Észak-Vajdaságban (Takács, Z. 2012), vagy éppen a Covid-19 nemzetközi felsőoktatási mobilitásra gyakorolt hatásainak vizsgálata (Kapun. M. M. et al. 2020) a téma széleskörű megközelítési lehetőségeit mutatják. Az országok szintjén végzett összehasonlítás a felsőoktatási intézmények rangsorokban való megjelenése alapján történt, ahol más európai országokkal is összevetették a Balkán államait (Nadoveza Jelić, O.–Gardijan Kedzo, M. 2018, Ajdarpašić, S.–Qorraj, G. 2019, Perović, L. M.–Kosor, M. M. 2020, Dimzov, S. et al. 2021, Marković, M. 2022).

A szakirodalmi területi lefedettség szempontjából fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet Szlovénia, Horvátország és Szerbia hangsúlyosabb megjelenésére, ami a térségen belüli dominanciájukat, és az őket érintő intenzívebb érdeklődést is alátámasztja.

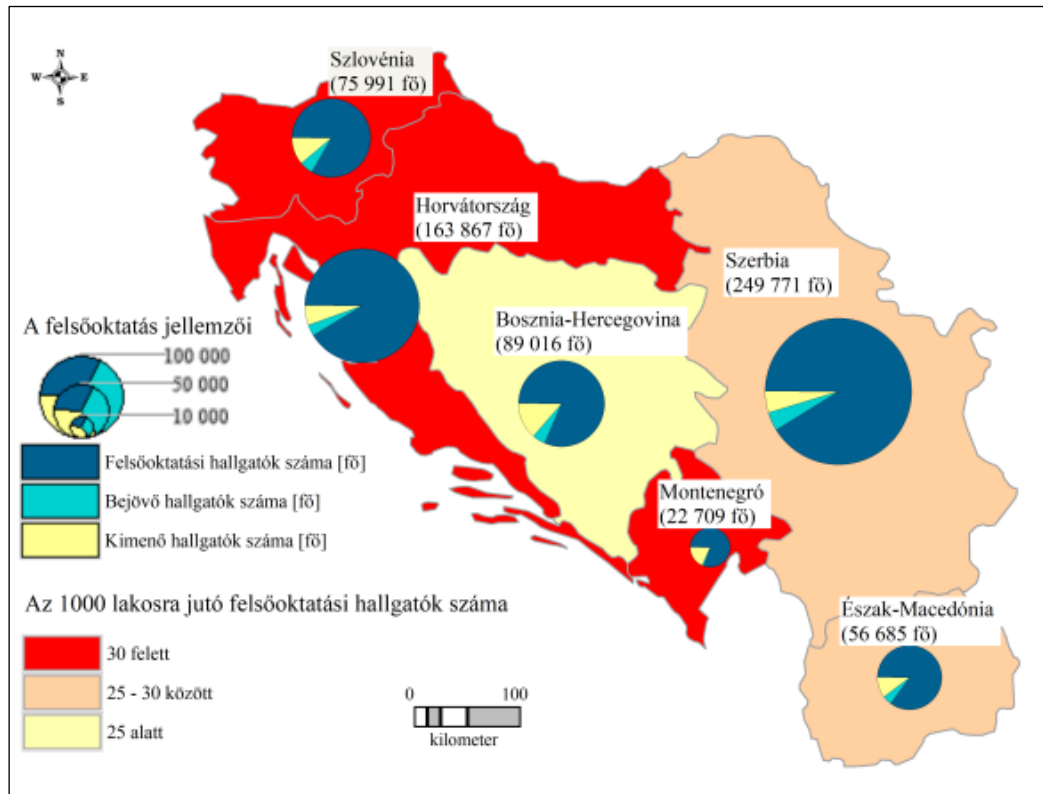
Magyar nyelvű szakirodalomban M. Császár Zsuzsa és témavezetettjei, kollégái esetében találkozott a terület (Balkán) és a téma (felsőoktatás-kutatás) (M. Császár Zs. 2002, 2006, 2013, 2015, M. Császár Zs.–Csilip A. 2017 M. Császár Zs.–Wusching, T. 2016).

Az utódállamok felsőoktatásának általános jellemzői

Abszolút számok vonatkozásában kitűnik, hogy Szerbia és Horvátország rendelkezik a legjelentősebb felsőoktatási infrastruktúrával, és (Szlovéniával együtt) ezekben az országokban található a legrégebbi hagyományokkal bíró, legkorábban alapított intézmények is (3. ábra).

A beiskolázottak népességszámhoz viszonyított arányából egyszerű következtetéseket vonhatunk le a (nemzetköziesítés szempontjából fontos) hazai kapacitásokról. Bár ez nem tartalmaz információt a külföldi hallgatók intézményválasztása szempontjából érdekes képzési szintekről, szakmai profilokról, képzési költségekről, mégis alkalmas áttekintésre (3. ábra, 1. táblázat).

3. ábra: A jugoszláv utódállamok felsőoktatásának néhány jellemzője (2019)

Forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2019; Néességszám: <http://nepesseg.population>; Felsőoktatási hallgatók száma: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uae_enrt01/default/table?lang=en 2019 nyomán saját számításokkal kiegészítve. Szerk. a szerzők

1. táblázat: A vizsgált országcsoport felsőoktatási adatai (2019)

	Hallgatók száma nappali	Néesség-szám	1000 lakosra jutó hallgatók száma	Bejövő hallgatók száma	Kimenő hallgatók száma	Kimenő-bejövő arány
Montenegró	22.709	626.000	36,3	480*	5.226	10,9*
Észak-Macedónia	56.685	2.087.000	27,2	3.096	6.942	2,2
Szlovénia	75.991	2.074.000	36,6	5.071	10.266	2,0
Bosznia-Hercegovina	89.016	3.771.000	23,6	5.454	15.096	2,8
Horvátország	163.867	4.179.000	39,2	5.722	10.174	1,8
Szerbia	249.771	8.709.000	28,7	11.419	13.013	1,1

* A Montenegróban tanuló külföldiek száma, és ennek megfelelően a kimenő-bejövő arány a Montenegrói Egyetem adatából származó becslés

Forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2019; Néességszám: <http://nepesseg.population>; Felsőoktatási hallgatók száma: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uae_enrt01/default/table?lang=en 2019, saját számításokkal kiegészítve.

A népességszámhoz viszonyított hallgatói létszámok vonatkozásában Horvátország, Szlovénia és Montenegró állnak az élen, hallgatói arányszámuk meghaladja a 3,6%-os átlagértéket. Ez az érték magasabb a magyar felsőoktatásban tanulók arányánál (2,98%). Szerbia és Észak-Macedónia kicsivel, nagyobb népességszám mellett Szerbia kicsit, Bosznia-Hercegovina már lényegesen elmarad ettől.

A hallgatói létszám (kis felsőoktatási kapacitása) és a külföldön történő továbbtanulási szándékok alapján Bosznia-Hercegovina, a viszonylag magas népességszám-arányos kapacitás, és mégis magas kimenő hallgatói létszámok alapján Montenegró felsőoktatásának pozíciói tűnnek gyengébbnek. Itt vélhetően a képzési paletta szűkössége és a minőség okozhatja ezt a jelenséget.

Horvátországnál felismerhető egy egyszerű kapcsolat, népességarányosan nagyobb a képzési kapacitás (minőségi intézmények, lásd a listákon elfoglalt helyek) és kisebb arányú a külföldön történő továbbtanulás vonatkozásában.

A nemzetköziesedés folyamatába történő bekapcsolódást a befogadott külföldi hallgatók és az országból külföldi felsőoktatásba távozó hallgatók arányával lehet érzékeltetni (4. ábra). Általában igaz, hogy a nemzetköziesedés folyamatába közel azonos időben (1990-es évek) bekapcsolódó kelet-közép-európai országokhoz hasonlóan alacsony (de növekvő) a külföldiek aránya az utódállamok felsőoktatásában és viszonylag magas (és növekvő) a külföldön továbbtanulók aránya (Teperics K. 2015). A nemzetközi hallgatói aktivitás (befogadás, külföldön történő továbbtanulás) vonatkozásában csoportokat alkothatunk az országok között (4. ábra):

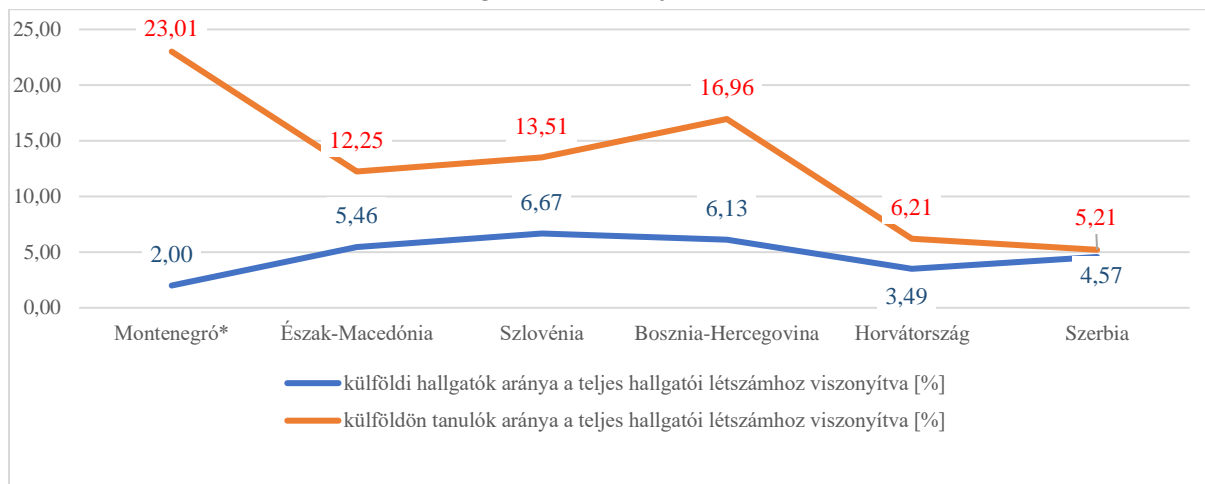
„*Kibocsátó országok*”. Az egyik véglet Montenegró, ahol a kis képzési kapacitás mellett valószínűsíthetően (adathiány) kicsi a befogadás, de nagy a kibocsátott hallgatók száma. Ebbe a csoportba sorolható még a bejövő hallgatók arányát duplán meghaladó kibocsátással Bosznia-Hercegovina, Szlovénia és Észak-Macedónia is. Közülük Szlovénia kitűnik abban, hogy külföldre igyekvő hallgatói nem az utódállamok egyetemén, hanem a nemzetközi oktatási piac nagy európai befogadóországaiban (Ausztria, Németország, Egyesült Királyság, Olaszország) folytatnak tanulmányokat. Az ország egyetemére érkező hallgatók (Bosznia-Hercegovinához hasonlóan) több mint kétharmada (72%) az utódállamokból származik.

Az utódállamok vonatkozásában hasonló jellemzőkkel bír Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina, ahonnan többen mennek ki az országból felsőoktatási tanulmányok érdekében, mint amennyien bejönnek. Sajátos Bosznia-Hercegovina helyzete, ahol Szerbia vonatkozásában mindkét irányba erős a mobilitás. Észak-Macedónia egyedibb a befogadás viszonylatában (a török hallgatók meghatározóak a bejövők tekintetében) és a kibocsátás célterületei vonatkozásában is. A külföldre távozó hallgatóik kevesebb, mint negyede (23,15%) megy csak az utódállamok felsőoktatásába közöttük hasonlóan erős a török (883 fő) és a bolgár (867 fő) kapcsolat is.

„*Egyensúly közelében lévő, arányaiban alacsony mobilitású országok*”. Szerbia és Horvátország tartozik ebbe a csoportba. Komoly felsőoktatási kapacitás mellett a

nemzetköziesedés folyamatába még nem kapcsolódtak be intenzíven. Mindkét országból jellemzően többen mennek ki, mint ahány hallgatót fogadnak.

4. ábra: A nemzetközi hallgatói mobilitás jellemzői az utódállamok körében

* A Montenegróban tanuló külföldiek értéke a Montenegrói Egyetem adatából származó becslés.

Forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2019a, 2019b, saját számításokkal kiegészítve. Szerk. a szerzők.

Az utódállamok felsőoktatásába érkező hallgatók

A külföldi hallgatók utódállamok felsőoktatásában történő megjelenése az ezredforduló utáni időszak erősödő folyamataként ismerhető fel (2. és 3. táblázat). Jellemzően az utódállamok állampolgárainak egymás közötti erőteljes mozgásai figyelhetők meg (2. táblázat).

A Szerbiába érkező 11.419 hallgató 86%-a a volt tagköztársaságok valamelyikéből származik. Kiugróan magas arányt (54%) jelentenek a Bosznia-Hercegovinából érkezők, valószínűleg az ország (becslések szerint 32%-os) szerb etnikumú polgárai közül kerülnek ki többségében, illetve jelentős (2.951 fő) a Montenegróból (30% szerb kisebbség) érkezők száma is. Minimális a Szlovéniából, illetve az Észak-Macedóniából érkezők aránya.

Horvátországban a külföldi hallgatók száma 5.722 fő. Közülük legtöbben Bosznia-Hercegovinából érkeznek (a külföldi hallgatók 45%-a), ahol a lakosság ötödére becsülik a horvát ajkú népesség arányát. Ennél lényegesen kisebb arányban (4,5%) jelennek meg hallgatók Szlovéniából, a többi utódállamból már alig-alig.

A horváthoz hasonló külföldi hallgatói létszámok mellett Szlovénia és Bosznia-Hercegovina felsőoktatása inkább a volt jugoszláv tagköztársaságokból (Szlovénia: 72,6%, Bosznia-Hercegovina: 84,5%) toboroz hallgatókat. Szlovénia felsőoktatása (Montenegró kivételével) minden utódállam vonatkozásában jelentős vonzással bír.

2. táblázat: Az utódállamok egymás közötti mozgásai, befogadás (2019)
(*első sor fogadó ország, első oszlop kibocsátó*)

	Szerbia	Horvát-ország	Észak-Macedónia	Szlovénia	Montenegró*	Bosznia-Hercegovina
Szerbia	...	2,4%	17,4%	11,7%	n. a.	29,7%
Bosznia-Hercegovina	53,9%	45,1%	0,9%	18,0%	n. a.	...
Montenegró	26,2%	1,1%	2,1%	2,9%	...	13,3%
Horvátország	4,3%	...	0,6%	20,9%	n. a.	40,8%
Észak-Macedónia	1,4%	1,4%	...	19,2%	n. a.	0,4%
Szlovénia	0,9%	4,5%	0	...	n. a.	0,4%
Utódállamok együttes aránya	86,8%	54,4%	21,0%	72,7%	n. a.	84,5%
Bejövő hallgatók száma	11.419	5.722	3.096	5.071	n. a.	5.454

Forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2019a, saját számításokkal kiegészítve

Egyedi Észak-Macedónia helyzete, ahol kis létszám (1.887 fő) mellett a külföldi hallgatók mindössze ötöde (21,4%) származik valamelyik utódállamból (döntően Szerbiából: 17,4%).

Bosznia-Hercegovina felsőoktatása Szerbiához hasonlóan magas (84,5%) arányban fogad az utódállamok polgárai közül hallgatókat. Legtöbbet Horvátországból és Szerbiából. Érdekes, hogy az ország etnikai összetételétől eltérően magasabb a Horvátországból érkező hallgatók aránya (40%), mint a Szerbiából jövőké (30%).

A közelmúlt politikai közösségén kívülről érkezők származási helye érdekes képet mutat (3. táblázat).

Szerbia és Bosznia-Hercegovina esetében az első három küldő ország az utódállamok közül kerül ki. Csak utánuk jönnek az oktatási piac szolgáltatásvásárló külföldi hallgatói. Eltérő súllyal, de mindkét országban (Bosznia-Hercegovinában 17, illetve 11 fő) és csak itt vannak Szaúd-Arábiából és Líbiából érkező hallgatók. Vallási és politikai kapcsolatokat vélhetünk felfedezni a Szerbiában tanuló orosz (140 fő) és a Bosznia-Hercegovinában jelentős török hallgatói létszám (584 fő) mögött. Utóbbi esetben a török jelenlét 10% feletti a külföldiek között. Ennél csak Észak-Macedóniában vannak többen a török hallgatók (4-5% török etnikai kisebbség mellett), ott az 1.304 fős kontingens a külföldi hallgatói létszám 42%-át teszi ki. A boszniai jordán és a macedóniai albán hallgatói jelenléttel együtt a déli és a keleti orientáció jellemzi ezt a három országot.

3. táblázat: Az utódállamokba érkező külföldi hallgatók állampolgársága (2019)

Célország	Utódállamokon kívüli, legnagyobb küldő országok	Összes külföldi
Szerbia		11.419
Horvátország		5.722
Szlovénia		5.071
Észak-Macedónia		3.096
Bosznia-Hercegovina		5.363

Forrás: UNESCO 2019a, Montenegró esetében nincs elérhető adat.

Határozott eltéréseket lehet látni Horvátország és Szlovénia esetében. Diverzifikált mindkét ország esetében a küldő országok köre (Horvátországba 55, Szlovéniába 51 országból érkezik legalább 5 fő a felsőoktatásba) és erősebb a nyugati területekre kiterjedt vonzás. A horvát felsőoktatás „modernebb” nemzetközi oktatási piaci jelenlétét az abszolút listán második német (385 fő), negyedik francia (228 fő), ötödik olasz (212 fő) hallgatói létszám mutatja. Emellett még 200 lengyel, 100 fő feletti amerikai, török, és spanyol hallgató jelenléte árulkodik a nemzetköziesedés szintjéről. Szlovénia érdemben kisebb számok mellett mutat hasonló diverzifikációt, bár esetükben a legnagyobb (nem utódállamból származó) hallgatói létszámot elérő Olaszország „csak” ötödik az abszolút listán.

Magyar hallgatók az utódállamok felsőoktatásában összesen 126-an jelentek meg a vizsgált, 2019-es évben. Szerbiában 80-an, Horvátországban 30-an Szlovéniában pedig 13-an tanultak.

Az utódállamokból külföldre induló hallgatók jellemzői

Alacsony a volt Jugoszláviában működő egyetemek választása Szlovénia, Szerbia és Észak-Macedónia felsőoktatásba induló hallgatói esetében (4. táblázat).

Montenegró és Bosznia-Hercegovina erősen, Horvátország kicsit gyengébben kötődik az utódállamok felsőoktatásához. A Jugoszláviához köthető kapcsolatok leglátványosabban Montenegró (77,8%) és Bosznia-Hercegovina (65,1%) esetében ismerhetők fel. A külföldön

tanuló montenegrói hallgatók 59%-a, a Bosznia-Hercegovinából peregrinálók 42%-a Szerbiába megy egyetemre.

4. táblázat Az utódállamok egymás közötti mozgásai, kibocsátás (2019)

(első sor küldő ország, első oszlop célország)

	Szerbia	Horvát-ország	Észak-Macedónia	Szlovénia	Montenegró	Bosznia-Hercegovina
Szerbia	...	5,4%	3,1%	2,4%	58,9%	41,7%
Bosznia-Hercegovina	12,6%	24,3%	0,4%	0,5%	14,2%	-
Szlovénia	4,5%	11,2%	18,2%	-	2,8%	5,9%
Észak-Macedónia	2,6%	0,1%	-		0,8%	0,1%
Horvátország	1,0%	-	1,5%	5,9%	1,2%	17,3%
Montenegró*	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Utódállamok együttes aránya	20,8%	41,0%	23,1%	8,8%	77,8%	65,1%
Kimenő hallgatók száma	13.013	10.174	6.942	10.266	5.226	15.096

Forrás: Külföldi hallgatók aránya, Külföldön tanulók aránya: UNESCO 2019b, saját számításokkal kiegészítve.

Boszniából Szerbia az elsődleges célpont (6.073 fő), az utódállamok másik nagy felsőoktatási kapacitással bíró országát (Horvátország: 2.521 fő) megelőzi a népszerűségben Ausztria (2.904 fő).

Montenegró esetében még jelentősebb a szerb dominancia, onnan azonban Horvátország már nem tartozik a potenciális célpontok közé. Arányaiban legtöbbször (23%) Montenegróból mennek külföldi egyetemre. Ennek oka az ország felsőoktatásának kis kapacitása lehet.

Hasonlóan magas arányban (17%) Bosznia-Hercegovinából peregrinálnak, ott inkább a népességszám-arányosan alacsony kapacitás áll a háttérben.

Az utódállamokon kívüli célok választásában érvényesülő tendenciákban ismét felismerhetőek különböző csoportok (5. táblázat).

5. táblázat: Az utódállamokból induló hallgatók országválasztása (2019)

Célország	Utódállamokon kívüli, legnagyobb küldő országok	Összes
Szerbia	<p>Németország 931 Ausztria 1679 Magyarország 1944</p>	13 013
Horvátország	<p>Németország 732 Ausztria 1026 Egyesült Királyság 1118</p>	10.174
Szlovénia	<p>Egyesült Királyság 412 Ausztria 647 Olaszország 931</p>	10.266
Észak-Macedónia	<p>Németország 527 Bulgária 867 Törökország 883</p>	6.942
Bosznia-Hercegovina	<p>Törökország 430 Németország 816 Ausztria 2904</p>	15.096
Montenegró	<p>Olaszország 151 Albánia 179 Törökország 218</p>	5.226

Forrás: UNESCO 2019b

A legnagyobb kibocsátó állam nem az utódállamok között érdemben legnagyobb népességű Szerbia, hanem Bosznia-Hercegovina. Legtöbben Szerbiába mennek tanulni, de az első három célország közé második legnépszerűbbként bekerült Ausztria, megelőzve Horvátországot (2.521 fő) és Szlovéniát (866 fő). Ötödik helyen van Németország és hatodik Törökország (430 fő) a sorban. Az utódállamok polgárai közül innen mennek a legtöbben (109 fő) Szaúd-Arábiába tanulni.

A kimenő hallgatók vonatkozásában jelentős a Szerbiából indulók számára Magyarország (erős etnikai hatás) és Ausztria a két legnagyobb létszámot jelentő célterület. Az utódállamok közül Bosznia-Hercegovina az abszolút harmadik helyre került 1.593 hallgatóval. A következő utódállamot (Szlovénia, 566 fő) megelőzi a sorban Németország, Szlovákia (834 fő), Törökország (789 fő) és Románia (749 fő) is. Diverzifikált a kibocsátás, hiszen 19 országba is mennek 100 fő feletti létszámban szerb hallgatók.

Horvátországból Bosznia-Hercegovinába mennek a legtöbben, majd csak az Egyesült Királyság és Ausztria után következik a sorban Szlovénia (1.009 fő). A közeli olasz (633 fő), az alacsony tandíjjakkal működő holland (390 fő) és az ingyenes dán (374 fő) felsőoktatás tartoznak még a legnépszerűbbek közé.

Szlovénia népességarányosan a legnagyobb kibocsátó ország, volt politikai közösségétől leginkább független és a nemzetközi tanulmányi célú migráció előnyeit élvező állam. Külföldre induló hallgatói által megcélzott országok Európa nagy befogadó felsőoktatási

rendszereit működtetik. A legtöbb hallgató Olaszországba (9%, 931 fő) indul tanulni, több, mint az utódállamokba összesen. A TOP 3 után (Belgium: 401 fő, Németország: 400 fő, Hollandia: 269 fő) következik csak az egyetlen jelentős utódállam Horvátország (254 fő) felsőoktatása. Itt a legegységértelműbb a nyugati kapcsolatrendszer súlya.

Észak-Macedóniából a hallgatók ötöde megy csak az utódállamok felsőoktatásába, konkrétan Szlovéniába (1.177-ből 924 fő, 79%) tanulni. Az abszolút második helyen Törökország, a harmadikon Bulgária található, de intenzív a német (527 fő) és az osztrák (245 fő) egyetemek utáni érdeklődés is. A 100 fő feletti hallgatói létszámban olasz, cseh, svájci, albán és az angol egyetemek is megjelennek. Az utódállamokból innen mennek legtöbben (82 fő) az orosz felsőoktatásba.

Montenegróból a hallgatók elsődlegesen (59%) Szerbiába, másodlagosan (14%) Bosznia-Hercegovinába mennek tanulni. A maradék negyedrészen osztoznak az utódállamokon kívüli, leginkább török, albán és olasz egyetemek. 100 fő feletti hallgatói létszámot Ausztria (116), és Németország (106) mondhat magáénak. Unikálisnak tekinthető a 45 fős malajziai tanulmányokat folytató csoport.

A külföldön tanulók vonatkozásában három felismerhető csoportra tagolhatók az utódállamok. Szlovénia és Horvátország kibocsátása határozottan nyugati egyetemek irányába mutat. Szerbia és Bosznia-Hercegovina esetében már határozottabban felismerhető a keleti kötődés (Törökország, Szaúd-Arábia) megjelenése, Észak-Macedónia és Montenegró esetében pedig ez már előtérbe is kerül.

Az egymás közötti mobilitás mellett legjelentősebb célországok szerepelnek az országokénti TOP3-ban. A legtöbb hallgatót ebben a csoportban (utódállamokon kívüliek) Ausztria (6.617), Németország (3.512) és Törökország (2.346) fogadja. Utóbbi úgy, hogy Szlovéniából és Horvátországból alig választja őket valaki célul. Tőlük kicsit marad el Magyarország (2.197), az Egyesült Királyság (2.066) és Olaszország (2.000) hallgatói létszáma. 1.000 fő alatti létszámokkal Szlovákia, Bulgária, Románia, Hollandia és Svájc befogadó jellege említhető még meg. Utóbbi csoportban a bolgár és a román felsőoktatást választók közül is szinte teljesen hiányoznak a szlovén, montenegrói és a Bosznia-Hercegovinából származó hallgatók.

Magyarország befogadóként lényegesen nagyobb szerepet játszik, mint kibocsátóként az országcsoport életében. Összesen 2.197 fő érkezik hozzánk tanulni. Közel 90%-uk természetesen a magyar kisebbséggel rendelkező Szerbiából jön (1.944 fő), Horvátországból már csak 87 fő, Szlovéniából, Észak-Macedóniából, Bosznia-Hercegovinából 50 fő körüli a létszám, Montenegróból csak 28-an érkeznek a magyar felsőoktatásba.

Jugoszlávia utódállamainak felsőoktatási intézményei a nemzetközi rangsorokban

A hat ország összesen 34 felsőoktatási intézményéből öt ország 15 egyeteme jelent meg az általunk vizsgált négy felsőoktatási intézményi rangsorban. Ugyanakkor jelentős eltérések

vannak a rangsor típusát, a bekerülés évét és a megjelenés folytonosságát tekintve (6. táblázat). Ezek alapján leszűkítettük a kört azokra az egyetemekre koncentrálva, amelyek mind a négy listán szerepelnek és időben leginkább nyomon követhető a rangsorokban elfoglalt pozíciójuk.. Ezek az egyetemek Szlovénia, Horvátország és Szerbia felsőoktatási intézményei közül kerültek ki, ezenkívül a négyből három a hat ország legrégebbi alapítású, és a rangsorokba legkorábban bekerült, leginkább fővárosi egyetemei (5. ábra).

6. táblázat: A jugoszláv utódállamok megjelenése a felsőoktatási intézmények rangsoraiban (zárójelben az alapítás éve/megjelenés első éve a rangsorokban) (1=szerepel a rangsorban legalább egy alkalommal, 0=nem szerepel a rangsorban)

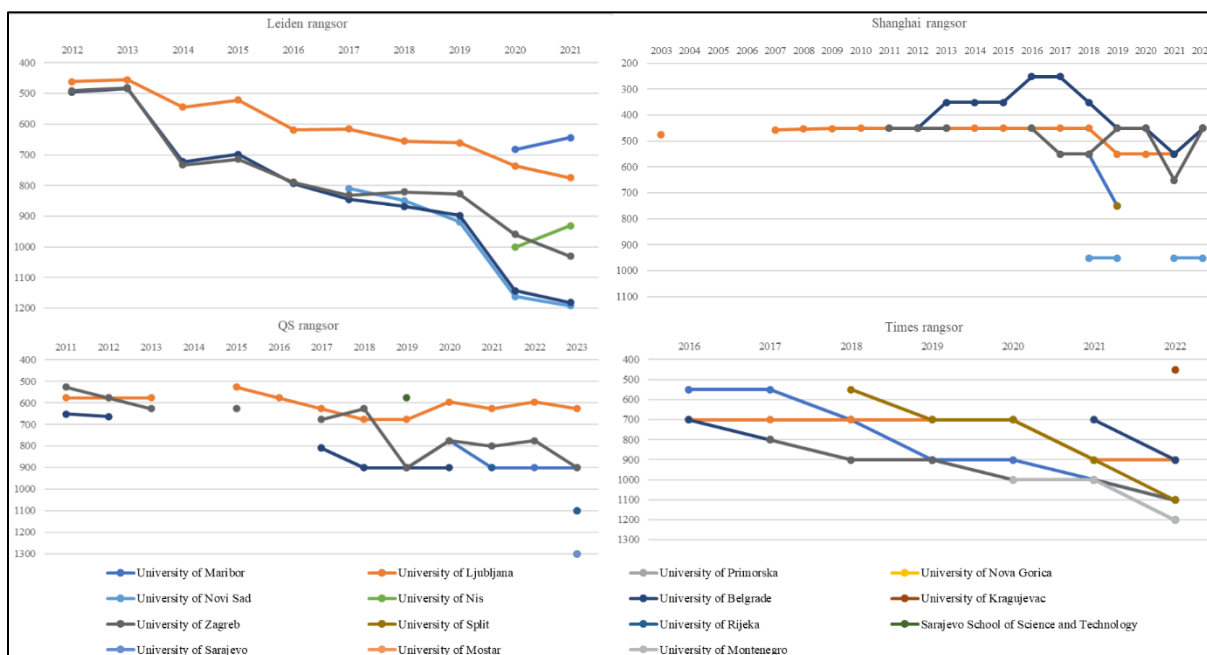
	Shanghai	Times	QS	Leiden
University of Maribor (1975/2016)	1	1	1	1
University of Ljubljana (1919/2003)	1	1	1	1
University of Primorska (2003/2022)	0	1	0	0
University of Nova Gorica (1995/2022)	0	1	0	0
University of Novi Sad (1960/2017)	1	0	0	1
University of Nis (1965/2020)	0	0	1	1
University of Belgrade (1808/2011)	1	1	1	1
University of Kragujevac (1976/2022)	0	1	0	0
University of Zagreb (1669/2011)	1	1	1	1
University of Split (1974/2018)	1	1	0	0
University of Rijeka (1973/2021)	0	0	1	0
Sarajevo School of Science and Technology (2004/2019)	0	0	1	0
University of Sarajevo (1949/2023)	0	0	0	0

University Rankings.ch; Shanghai 2022; Times 2023; QS 2023; Leiden 2022 alapján szerk. a szerzők

Olyan év nem volt, amikor mind a négy egyetem szerepelt volna minden listán, de azt fontos kiemelni, hogy 2016 és 2021 között mindhárom ország ott volt a listák valamelyikén. Ez egyrészt a nemzetköziesedés folyamatába való kései csatlakozásra utal, másrészt pedig az érintett országokban megjelenő külföldi hallgatók arányaival párhuzamosítható.

A rangsorokban elfoglalt pozíciók alapján a rangsorok második felében helyezkednek el a hat ország egyetemei, egy-két kivételtől eltekintve általában romló értékekkel. Ugyanakkor az adatok alapján létezik egy differenciált fejlődés a hat ország felsőoktatási intézményeire vonatkozóan (5. ábra).

5. ábra: A felsőoktatási intézmények válogatott nemzetközi rangsorokban elfoglalt pozíciói és azok időbeli változása

University Rankings.ch; Shanghai 2022; Times 2023; QS 2023; Leiden 2022 alapján szerk.a szerzők

Szlovénia teljesít a legjobban az intézményeinek a megjelenésével, két rangsort is vezetve a többiek előtt (Leiden és QS), illetve relatíve stabilan őrzi pozícióját a Shanghai rangsorban, ahová a jugoszláv utódállamok felsőoktatási intézményei közül elsőként került be a Ljubljana Egyetem 2003-ban. Érdekes, hogy 2016-ig 500 egyetem közül állt a 401-500. helyen, míg 2017-ben már 800, azt követően pedig 1000 egyetem közül került a 401-500. és 501-600. helyre, tehát relatív értelemben javított a pozícióján a bekerülése alatt eltelt időben. A Ljubljana Egyetem kapcsán mindenképpen említést érdemel a térségben legjobb pozíciót jelentő 69. hely, amelyet a Jogi Kar 2022-ben a Times rangsorában elért (ennek előzményeként már 2019 óta 151+ és 201+ pozíciókat foglalt el). Bár Maribori Egyetem csak 2020-ban került be a Leiden rangsorba, de rögtön a legjobb pozíciót foglalta el a vizsgált egyetemek közül, és a következő évben ezt tovább tudta javítani.

Horvátország egyetemei mind a négy rangsorban a többi országhoz képest a középmezőnyben helyezkednek el, egyik egyetem sem rendelkezik kiugróan jó értékekkel a pozícióját tekintve. Ugyanakkor, ha az általános pozíció mellett karonkénti bontást is nézünk, akkor kiemelkedik a Zágrábi Egyetem Jogi Kara, amely a legutóbbi 4 évben 151+ és 201+ helyen is szerepelt a Times rangsorában (szemben az összesített 801-1000., 1001+ és 1201+ értékeivel).

Bár a Leiden rangsorban Szerbia egyetemeinek a pozíciója folyamatosan gyengült az elmúlt években, a 2020-ban bekerült Nisi Egyetem javított a pozícióján a kései bekerülése ellenére. Érdekes, hogy a Shanghai rangsorban a Novi Sad-i Egyetem a térség utolsójaként, de szerepel, a másik két rangsorban azonban már csak a Belgrádi Egyetem található meg, amelyek közül vezet a Shanghai rangsort.

Bosznia-Hercegovina csak a QS rangsorába került be 2019-ben, de ekkor az összes jugoszláv utódállam egyetemei közül a legjobb pozíciót foglalta el.

A Montenegrói Egyetem 2020-ban került be a Times rangsorába, ahol az akkori értékeknek megfelelően a Zágrábi, Maribori és Belgrádi Egyetemhez hasonlóan a rangsor alsó 10%-ában helyezkedett el (2020-21: 1001+, illetve 2022: 1201+).

Következtetések

Az országcsoport felsőoktatásának vizsgálata alapján néhány következtetés levonható. Felismerhető, hogy kapacitás, hagyományok és nemzetközi kapcsolatok alapján Horvátország, Szerbia és Szlovénia felsőoktatása kiemelkedik a többi közül. Ezt támasztják alá a háromféle módszerrel végzett vizsgálataink is.

A lektorált folyóiratokban megjelent tanulmányok során a szakirodalmon belül a Szlovéniával kapcsolatos kutatások messze meghaladják a többi utódállam területén a témában végzett kutatások arányait. A tanulmányok tartalmi elemzése rávilágított, hogy míg Szlovénia esetében döntő mértékben a felsőoktatás nemzetköziesedési folyamata áll a kutatók fókuszában, addig a piacképesebb rangsorok kérdéskörrel leginkább a Horvátországgal kapcsolatos kutatásokban találkozunk.

Az egyetemek rangsoraiba bekerülő jugoszláv utódállamok közül Szlovénia, Horvátország, és Szerbia legrégebben alapított és legnagyobb hagyományokkal rendelkező egyetemei mindegyik rangsorban a legkorábban, és időben viszonylag folyatólagosan jelennek meg. Bár megjelenésük a rangsorokban összességében megkésettnek tekinthető a világ más egyetemeivel összehasonlítva, de így is érdekes összefüggéseket rejthet magában a nemzetközi hallgatói érdeklődés változását tekintve, amit egy későbbi idősoros nemzetközi (bejövő) hallgatói mobilitás vizsgálattal lehet alátámasztani.

Nemzetközi hallgatói mobilitás vonatkozásában világosan kitűnik, hogy a volt jugoszláv tagköztársaságok kapcsolatai erősek. Szerbia és Bosznia-Hercegovina esetében 80% feletti arányban, Szlovéniában 72%-ban, Horvátországban 54%-ban igaz, hogy a volt tagköztársaságokból érkeznek a külföldi hallgatók. Egyedül Észak-Macedóniában van ez az arány 21%-on. Látványos, hogy Szlovénia felsőoktatása az utódállamok (kivéve Montenegró) vonatkozásában jelentős vonzással bír. Ezen kívül már színes a kép. Szlovénia és Horvátország nyugati orientációja (Olaszország, Németország, Ausztria, Franciaország) jól felismerhető, míg a többi országba délről és keletről (Líbia, Szaúd-Arábia, Jordánia) érkeznek nagy számban hallgatók. Kiemelkedő jelentősége van Észak-Macedóniában és Bosznia-Hercegovinában a török hallgatóknak. Szerbia és Bosznia-Hercegovina vonatkozásában felismerhető mind a befogadó, mind a kibocsátó oldalon szoros kapcsolat.

Megosztott a térség a kimenő hallgatók vonatkozásában is. Ebben az esetben Bosznia-Hercegovina és Észak-Macedónia kötődik leginkább a volt politikai egységhez. Észak-Macedónia és Montenegró határozottan keleti kapcsolatokat mutat, Bosznia-Hercegovina és

Szerbia átmenet, viszont karakteresen eltérően nyugati célországokkal jellemezhetők Horvátország és Szlovénia kimenő hallgatói.

Az utódállamok egymás közötti mozgásait leszámítva a három legnagyobb befogadó ország Ausztria, Németország és Törökország. Közülük az első kettő (és kisebb létszámmal az Egyesült Királyság, Olaszország, Hollandia) szinte mindenütt megjelenik a célországok között. Erősen szelektív viszont Törökország (kisebb számok mellett Bulgária és Románia) választása. Törökország esetében a horvát és a szlovén hallgatók, Bulgária és Románia esetében a horvát, szlovén, montenegrói és a bosznia-hercegovinai hallgatók csak minimális számmal jelennek meg. Albánia hasonló helyzetben van, azzal az eltéréssel, hogy oda (valószínűsíthetően az 5% körüli albán kisebbség okán) Montenegróból nagyobb (1.798 fő) létszám érkezik.

A célországok között az utódállamokon kívüli sorban negyedik Magyarország leginkább Szerbia esetében kerül elő, nemzetiségi okok miatt. Magyarországról minimális számban (136 fő) érkeztek hallgatók Szerbia, Horvátország és Szlovénia egyetemére.

Megállapítható, hogy a nemzetköziesedés folyamatába nagyobb számban a kibocsátás oldalán kapcsolódnak be a jugoszláv utódállamok. Önállósodásuk után indult el ez a folyamat, amit történelmi, nyelvi, etnikai jellemzők okán az egymás közötti kapcsolatok dominálnak. Természetesen észlelhetők különbségek. A nemzetközi felsőoktatási piacba (leginkább hallgatói kibocsátás oldalán) történő bekapcsolódás folyamatában előrébb járó Horvátország és Szlovénia nyugati orientációt mutat, a többi utódállam esetében erősek a regionális kötődések, keleti kapcsolatok. Figyelemre méltó (és geopolitikai törekvésekkel párhuzamosítható) Törökország intenzív jelenléte a felsőoktatási kapcsolatok vonatkozásában.

Irodalomjegyzék

- AJDARPAŠIĆ, S.–QORRAJ, G. (2019): Does university performance matter for EU programmes in South East Europe: case study Horizon 2020. *Management* 24 (2), pp.1–10.
- BERÁCS J. (2009): A felsőoktatás nemzetközivé válása. – In: *NFKK Füzetek* 1. Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, pp. 72–83.
- BREZNIK, K.–ĐAKOVIĆ, G. (2016): Erasmus student mobility flows - the national-level social network analysis of Slovenia. *International Journal of Innovation and Learning* 20 (2), pp.124–137.
- DIMZOV, S.–MATOŠIĆ, M.–UREM, I. (2021): University rankings and institutional affiliations: Role of academic librarians. *The Journal of Academic Librarianship* 47 (5), 102387.
- DZAMTOSKA-ZDRAVKOVSKA, S. (2014): Macedonian Students: Their Awareness of EU Studies and a Sense of Belonging to EHEA. *Kultura (Skopje)* 2 (3), pp.127–138.
- FLANDER, A.–KLEMENCIĆ, M. (2014): Will academics drive or obstruct the Slovenian government's internationalisation agenda for higher education? *CEPS* 4 (2), pp.27–48.
- HAUPTMAN KOMOTAR, M. (2018): The evolutionary dynamics of quality assurance systems in European higher education: the view from Slovenia. *Quality in Higher Education* 24 (3), pp. 203–220.
- HAUPTMAN KOMOTAR, M. (2019): Comprehensive internationalisation of Slovenian higher education? The rhetoric and realities. *Higher Education* 77 (5), pp.871–887.
- KAPUN, M. M.–KAVALIR, M.–KUSTEC, K.–PUŠNIK, N. (2020): Should I Stay or Should I Go? – Experiences of International Students During the Covid-19 Epidemic. *Druzboslovne razprave* 36 (94–95), pp.75–100.
- KRITZ, M. (2012): *Globalization of Higher Education and International Student Mobility*. http://www.un.org/esa/population/meetings/EGM_MigrationTrends/KritzPresentationFinal.pdf (2016. 05. 06.).
- LESJAK, D.–ANUSSORNNITISARN, P. (2017): Internationalisation – professors' mobility and teaching in foreign languages in Slovenian higher education. *International Journal of Innovation and Learning* 22 (3), pp.340–352.
- L. RÉDEI M. (2014): Vándorló diákok. *Demográfia* 2014/1, pp. 73–93.
- MARKOVIC, M. (2022): Has Serbia reached the quality of education of EU countries? Multi-criteria evaluation. *Oradea Journal of Business and Economics* 7 (2), pp.17–25.
- M. CSÁSZÁR ZS. (2002): Az oktatás területi különbségei – az oktatásföldrajz szerepe a területi kutatásokban. In: Kovarszki A.–László M.–Tóth J. szerk. *Múlt, jelen, jövő – a településügy térben és időben*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 210–221.
- M. CSÁSZÁR ZS. (2006): Horvátország oktatási rendszerének sajátosságai. In: *Balkán Füzetek* 4, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 99–112.

- M. CSÁSZÁR ZS. (2013): A kisebbségi oktatás területi aspektusai a Nyugat-Balkánon. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny* 56 (1), pp. 52–70.
- M. CSÁSZÁR ZS. (2015): Vallási törésvonalak Bosznia-Hercegovinában. In: Ferwagner P. Á.–Garaczi I.–Kalmár Z. szerk. *Mediterrán perspektívák*. Stratégiakutató Intézet, Budapest, pp. 37–49.
- M. CSÁSZÁR ZS.–WUSCHING Á. T. (2016): A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. *Földrajzi Közlemények* 140 (3), pp. 245–257.
- M. CSÁSZÁR, ZS.–CSILIP, A. (2017): Cross-border Soft Power of Turkey: Balkans Scholarship Program. In: Toca, C-V. T.–Horga, I.–Şoproni, L. eds. *Achievements, contemporary approaches and perspectives in the evaluation of cross-border cooperation*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 105–116.
- M. CSÁSZÁR ZS. (2019): A külföldi hallgatói migráció geopolitikai aspektusai. In: Pap N.–Lilón, D.–Szántó Á. szerk. *A tér hatalma – a hatalom terei: Tanulmánykötet a 70 éves Szilágyi István professzor tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar – Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, pp. 129–136.
- NADOVEZA JELIC, O.–GARDIJAN KEDZO, M. (2018): Efficiency vs effectiveness: an analysis of tertiary education across Europe. *Public Sector Economics* 42 (4), pp. 381–414.
- PEROVIC, L. M.–KOSOR, M. M. (2020): The Efficiency of Universities in Achieving Sustainable Development Goals. *Amfiteatru economic* 22 (54), pp. 516–532.
- SVETLIK, I.–BRAČEK LALIĆ, A. (2016): The impact of the internationalisation of higher education on academic staff development: The case of Slovenian public universities. *Studies in Higher Education* 41 (2), pp. 364–380.
- TAKÁCS Z. (2012): Regionális és határon átívelő felsőoktatási intézménykapcsolatok Észak-Vajdaságban. *Educatio: pedagógia, szociológia, história, ökonómia, pszichológia, politológia* 21 (1), pp. 104–122.
- TEPERICS K. (2015): A Debreceni Egyetem területi kapcsolatai, gazdasági hatásai. Habilitációs dolgozat, Debreceni Egyetem, Debrecen, 174 p.
- TOPLAK PEROVIĆ, B.–HAUPTMAN KOMOTAR, M. (2020): Are international degree students indeed more employable? The case of Italian physiotherapy graduates in Slovenian higher education. *Industry & higher education* 34 (2), pp. 100–107.
- USLU, B. (2018): Strategic actions and strategy changes in European universities: clues from institutional evaluation reports of the European University Association. *European Journal of Higher Education* 8 (2), pp. 215–229.
- WÄCHTER, B. (2014): Recent Trends in Student Mobility in Europe. In: Treitwieser ed. *Internationalisation of Higher Education and Global Mobility*. Symposium Books, Oxford, pp. 87–97.

Egyéb felhasznált dokumentumok, adatforrások

- Felsőoktatási adatok: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uae_enrt01/default/table?lang=en (2022. 09. 15.).
- ICEF Monitor (2015): *The state of international student mobility in 2015*. <http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015> (2016. 03. 14).
- Leiden 2022. *CWTS Leiden Ranking*: <https://www.leidenranking.com/ranking/2022/list> (2022. 09. 15.).
- Migration Policy Institute: <http://www.migrationpolicy.org/> (2016. 12. 15.).
- Népességszám: <http://nepesseg.population.city> (2022. 09. 15.).
- QS Top Universities 2023. *QS World University Rankings*: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022> (2022. 09. 15.).
- Shanghai (2022): *Academic Ranking of World Universities (ARWU)* <http://www.shanghai-ranking.com/> (Letöltés ideje: 2022. 09. 15.).
- Times (2023): *The World University Rankings*: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2022> (2022. 09. 15.).
- UNESCO (2019a): Institute for Statistics: Inbound internationally mobile students by country of origin 2010-2014, <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171> (2022. 09. 15.).
- UNESCO (2019b): Institute for Statistics: Outbound internationally mobile students by host region 2010-2014, <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171> (2022. 09. 15.).
- University Rankings.ch <https://www.universityrankings.ch/compare> (2022. 09. 15.)
- University and National Library. University of Debrecen. <https://unideb.summon.serialssolutions.com/> (2022. 10. 14.).